

بازشناسی چگونگی محرمیت در خانه سنتی ایرانی با تأکید بر مظاهر حریم خصوصی در عناصر معماری نمونه موردی: خانه رسولیان یزد

محمدعلی کاظم زاده رائف*: مربی، مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان
kazemzadeh@acecr.ac.ir
صبا میردریگوندی: مدرس مدعو، مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان
Sb.mir66@yahoo.com

چکیده

از مفاهیم مهم فرهنگ ایرانی اسلامی اثرگذار بر حوزه ی معماری سنتی این سرزمین، عامل درون گرایی با تأکید بر رعایت محرمیت و خلق حریم خصوصی در خانه است. هر کالبدی معماری سکونتی که انسان آن را برگزیند، خواه ناخواه نیازمند تعریف و پیدایش عرصه‌های عمومی و خصوصی با ویژگی ایمن، امن و نهایتاً آرامش بخش است. حریم محدوده ای است که در آن انسان می تواند به آرامش دست یافته و آنگونه که خود و شخصیت او ایجاب می کند، زندگی نماید. احساس امنیت یک ضرورت غریزی در انسان است، هنگامی که محل زندگی انسان به گونه ای طراحی شود که افراد در آن احساس امنیت کنند به خودی خود زندگی با کیفیت بیشتری در آن جریان داشته و موجب رفتارهای صمیمانه تری بین افراد خانواده می شود. با عنایت به اینکه یکی از مهم ترین اصول و معیارهای طراحی معماری خانه سنتی ایران وجود محرمیت و حریم در عرصه های فضایی بوده است لذا نمود آن در پیدایش عناصر سازنده معماری این گونه خانه ها، موضوعی اساسی در جهت تعریف جایگاه آن ها و مشخص شدن خصوصیات عناصر سازنده این نوع معماری می باشد. این نوشتار از روش تحقیق توصیفی تحلیلی با استناد به منابع کتابخانه ای و اسناد و منابع معتبر علمی تخصصی بهره خواهد جست. هدف از این پروسه پژوهشی دستیابی به نمود حریم خصوصی در عناصر سازنده معماری خانه سنتی ایران است، که در این راستا، خانه رسولیان یزد مورد واکاوی قرار می گیرد. در نهایت با بررسی این نمونها در این خانه، این نتیجه حاصل شد که تمام عناصر معماری سنتی ایران از لحظه ورود تا لحظه حضور در بنا در تک تک فضاها ارتباط بسیار تنگاتنگی با محرمیت و حفظ حریم خانه برقرار کرده است.

کلید واژگان: حریم، محرمیت، معماری سنتی ایران، خانه رسولیان یزد

مقدمه

محرمیت و حریم خصوصی یکی از معیارهای مورد توجه طراحی و ساخت شهرهای ایرانی و اسلامی بوده است. حفظ حریم خصوصی خانواده همواره عملکرد اصلی خانه های سنتی بوده است. خانه ایرانی همیشه جلوه گاه مستقیم ارزش های معنوی و فرهنگی و شیوه زندگی بود. (غفوریان و همکاران، ۱۳۹۶) که به تدریج در عصر حاضر این اصل تقلیل یافته است، در معماری سنتی ایران، فضاهایی مانند پیش رودی، هشتی، حیاطها و دالان ها مجموعه ای از فضاهای حد واسط را به وجود می آورند که فرد را از فضای شهر به فضای شخصی می رساند. با نگاهی به خانه های قدیمی با مجموعه ای از فضاها مواجه هستیم که نه تنها فضای برای مکث به شمار می آیند بلکه موجب عدم اشراف به فضاهای دیگر می شوند. بحث محرمیت و حریم خصوصی در تمامی فرهنگ ها دیده می شود. در معماری سنتی ایران به نحوی معنا دار پیوند عمیقی بین محرمیت و درون گرایی در شکل گیری خانه های سنتی وجود دارد. به نحوی که معماران در طراحی و ساماندهی عناصر فضایی خانه ها درونگرایی و را به طور خاصی مد نظر قرار داده اند. محرمیت در معماری با جدا کردن فضاهای درونی از بیرونی اتفاق می افتد. این تفکیک و تملک یافتن بر فضا یا به نوعی آرامش ایجاد شده از آن توسط محرمیت ایجاد می گردد. باید خاطر نشان کرد که ایرانیان از دوران باستان با توجه به طرز تلقی خویش از خانه و خانواده به نوعی درون گرا گرایش نشان داده اند. با توجه به اینکه ویژگی ها و اصول معماری سنتی ایران که در شکل دادن به مسئله محرمیت و حریم در کالبد معماری موثر بوده اند به دو دسته کلی حریم عمومی و حریم خصوصی قابل تفکیک است، در پژوهش حاضر، به طور خاص، به تأثیر اصل حریم در ایجاد عناصر سازنده فضای معماری در خانه رسولیان یزد پرداخت شده است.

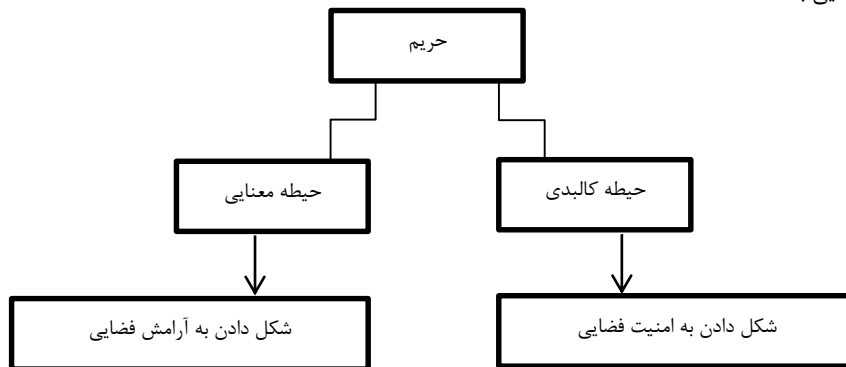
سوال تحقیق:

۱. مصادیق حفظ حریم در عناصر سازنده معماری خانه رسولیان یزد چگونه این اصل را به نمایش می گذارند؟

۱. حریم در خانه

برای ارائه تعریفی از این واژه (حریم و محرمیت) نخست به تعریف لغوی این واژه در فرهنگ نامه های مختلف می پردازیم: این واژه در فرهنگ عربی ریشه در واژه حرم دارد که لغت نامه دکتر معین از آن به عنوان محرم بودن، خویش و خویشاوند و در فرهنگ دهخدا محرم بودن، محرمی، رازداری، خویشی و محرم تعریف شده است.

محرمیت: معصوم بودن فضاهای داخلی مسکن از دید بیگانگان، اولاً غریبه ها بر فضاهای داخلی تسلط نداشته باشند و ثانیاً قلمرو اعضای خانواده (والدین و فرزندان دختر و پسر) نیز به طریق مناسب از یکدیگر تفکیک شوند. (مفیدی شمیرانی، کامران کسمایی و مفیدی، ۱۳۹۵، ۳۷) حریم نیز به معنای پناهگاه، خانه شخص و اطراف آن که از تعرض دیگران در پناه است ذکر شده است. مراد از محرمیت و حریم در فضای معماری و شهرسازی، کالبد دادن به فضا به گونه ای است که دارای حریم از دو جنبه کالبدی و معنایی باشد.

نمودار ۱: حریم در فضای معماری و شهرسازی برگرفته از کتاب مسکن ایرانی و سبک زندگی تحلیل: نگارندگان

نمودار ۲: هدف از ایجاد حریم در معماری خانه تحلیل: نگارندگان

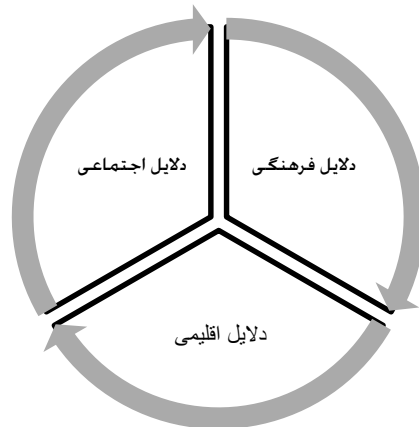
دین اسلام نیز دستورات بسیار موکدی در این باب داشته است و معمار مسلمان ایرانی نیز به بهترین وجه در کالبد دادن به این نکات پوشیده است.

جدول ۱: مفهوم محرمیت طبق آیات قرآن کریم (بمانیان و زندی، ۱۳۹۶، ۱۲۲)

مفاهیم برداشتی	سوره مبارکه	آیه
حفظ حریم و محرمیت و توجه به قلمرو خصوصی خانه	سوره نور	۲۷ و ۲۸
حفظ حریم و محرمیت و توجه به قلمرو خصوصی خانه	سوره نسا	۲۳
حفظ حریم و محرمیت و توجه به قلمرو خصوصی خانه	سوره نحل	۸۰
محرمیت گفتاری و رفتاری در خانه	سوره اسرا	۵۸
اجازه گرفتن هنگام ورود به خانه و حریم خصوصی دیگران (محرمیت رفتاری) و حفظ حریم برای تعاملات اجتماعی بین زنان و مردان	سوره نور	۶۲

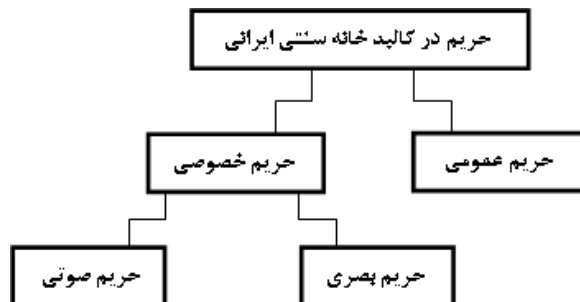
۲. لازمه وجود حریم در خانه های سنتی ایران

نیاز به وجود حریم در میان انسانها با فرهنگ‌های مختلف دلایل متفاوتی داشته است این دلایل را می‌توان به طور کلی به سه دسته اصلی تقسیم کرد:

نمودار ۳: دلایل وجود حریم در خانه (همان، ۱۲۳، تحلیل نگارندگان)

یکی از ویژگی‌های بارز معماری ایرانی رعایت محرمیت فضایی در فضاهای مسکونی بوده است، شاید مهمترین عامل تاثیرگذار در شکل‌گیری این اصل بر اساس ساختارهای فرهنگی اجتماعی بوده است که سبب ایجاد فضاهایی با کاربردهای مختلف شکل گرفته است. مسکن به عنوان محل امن و آرامش خانواده بایستی به گونه‌ای مناسب از مشرف قرار گرفتن در امان بماند. مورد دیگری که در این رابطه مطرح است ارتباطات صحیح فضاهای داخلی به گونه‌ای است که اولاً غریبه‌ها بر فضاهای داخلی تسلط نداشته باشند و ثانیاً قلمرو اعضای خانواده نیز به طریق مناسب از یکدیگر تفکیک شوند. (شمیرانی و همکاران، ۱۳۹۵، ۴۷) نمود توجه به حریم در فرهنگ ایرانی به صورت درونگرایی و توجه به جوهر و هسته باطنی بروز یافته است. (ضرغامی و سادات، ۱۳۹۵، ۱۱۳)

نمودار ۴: حریم در کالبد خانه های سنتی ایران تحلیل نگارندگان

جدول ۲: حریم خصوصی در کالبد خانه های سنتی ایران منبع: برگرفته از منابع: (ضرغامی و سادات ۱۳۹۵- شمیرانی و همکاران ۱۳۹۵) تحلیل نگارندگان

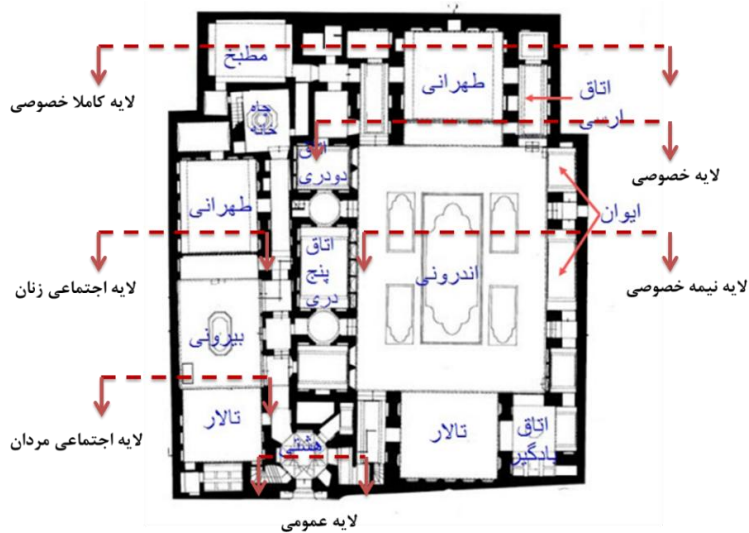
حریم خصوصی										
حریم صوتی					حریم بصری					
پلان خانه			سایت خانه		پلان خانه		سایت خانه			
منطقه خدمات	منطقه زنان	منطقه مردان	طبقات	سقف ها	دیوارها	عرصه خصوصی	عرصه عمومی	ایوان و بالکن	پنجره ها	در ورودی

۳. رعایت حریم در معماری خانه رسولیان یزد

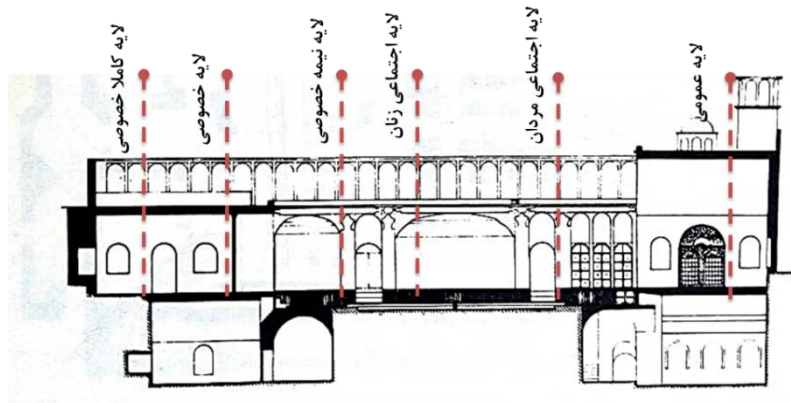
بنای رسولیان در سال ۱۲۸۳ شمسی توسط مرحوم استاد محمد حسن محمد رحیم احداث شده است. این بنا پس از فوت با نی به تملک که فرزند وی "رسولیان" در آمد. فرزندان وی نیز در سال ۱۳۶۹ شمسی خانه را وقف کارهای فرهنگی آموزشی کردند، تا کنون که دانشکده معماری یزد در آن فعالیت دارد. (رحمانیان، غلامی رستم و رحمت پناه، ۱۳۸۹) خانه رسولیان در محله سهل بن علی یزد واقع شده است. خانه در گذشته مجموعه بزرگ‌تر را شامل می‌شده است که به مرور زمان چند حیاط آن تفکیک شده و به وضع فعلی با سه حیاط درآمد شده است. دو حیاط اصلی اندرونی و بیرونی دارای محورهای موازی هستند (معماریان، ۱۳۷۳، ۳۱۶).

۱-۳ حریم عمومی:

پیرنیا معتقد است خانه جایی است که ساکنان آن از زندگی در آن احساس ناراحتی نکنند و اندرون خانه یا جایی که زن و بچه زندگی می‌کنند باید تنوع زیادی داشته باشد تا خستگی احساس نشود. (حائری، ۱۳۸۸) خانه در ایران جلوه بیرونی نداشته فقط از طریق سردرها مشخص شده‌اند. چرا که هویت جمعی در مقابل هویت اصلی جامعه بوده است و این طرز تفکر امروزه جای خود را به سبک منزلت اجتماعی از طریق تظاهرات فردی در ساختمان داده است. حفظ حریم خصوصی خانواده، عملکرد اصلی خانه های سنتی ایران بوده است. (بمانیان و امینی، ۱۳۹۶، ۹۷) خانه رسولیان به عنوان خانه دارای حیاط مرکزی که در دل کویر به طور سنتی درجه های معطر از متنوعی درجه های متنوعی است حریم و قلمرو را با حیاط های اندرونی و بیرونی به نمایش گذاشته است.

تصویر ۱: لایه های حریم در خانه رسولیان یزد (برگرفته از: معماریان، ۱۳۷۳، ۳۱۷) تحلیل نگارندگان

تصویر ۲: لایه های حریم در خانه رسولیان یزد (برگرفته از: معماریان، ۱۳۷۳، ۳۱۷) تحلیل نگارندگان

۲-۳. حریم خصوصی:

سنت رسول خدا روی اهمیت حریم خصوصی خانه تاکید دارد: پیامبر فرموده اند: اجازه برای ورود به منزل باید سه بار گرفته شود و اگر اجازه داده شد و سپس وارد شوید، در غیر این صورت باز گردید. (بمبانیان و امینی، ۱۳۹۶، ۹۸) در ایران اسلامی و حتی قبل از اسلام، خانه ها دارای حرمت و محرمیت بودند حرمت ارزش و تقدس است و محرمیت یعنی اینکه دیگران به راحتی نمی توانند وارد خانه شوند. (ابوالقاسمی، ۱۳۸۳، ۱۳۴)

تصویر ۴: حیاط درونی خانه رسولیان یزد منبع: سایت آزاد اینترنتی

تصویر ۳: حریم خصوصی و عمومی در خانه رسولیان منبع: تحلیل نگارندگان

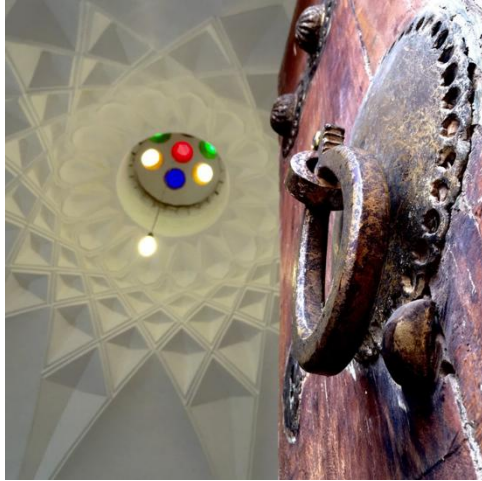
۴. عناصر معماری ایرانی خانه رسولیان یزد در ایجاد حریم خصوصی

همانطور که طبق جدول ۲ و نمودار چهار ذکر شد، حریم خصوصی در خانه های سنتی ایران دارای ابعاد حریم بصری و حریم صوتی می باشد.

۴-۱. حریم بصری

۴-۱-۱. ارتباط میان بیرون و درون (ورودی):

در معماری سنتی ایران، ورودی به عنوان واسطه میان بیرون و درون به گونه ای طراحی می شود تا از یک سو تمایز میان دو بخش را حفظ کند و از سوی دیگر آن را به یکدیگر پیوند دهد. ورودی، هم فرد را دعوت می کند و هم ورود به حریم مستقلی را به او هشدار می دهد. ورودی مرز مشخصی است که ماهیت های متفاوت بیرون و درون یعنی خصوصی و عمومی بودن، خانواده و جامعه، محرم و نامحرم، آشنا و غیر، حلال و حرام، پاک و ناپاک، عالی و پست و دین و دنیا را از هم مجزا می کند. (نوابی و حاجی قاسمی، ۱۳۹۵، ۲۰)

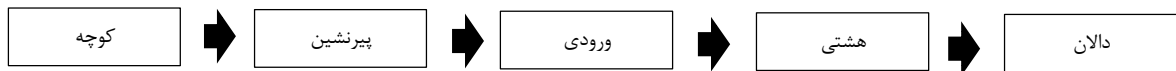
۶: ورودی خانه رسولیان یزد منبع: سایت آزاد اینترنتی

تصویر شماره ۵ و تصویر شماره منبع: سایت آزاد اینترنتی

در ورودی در حقیقت کنترل کننده ارتباط خارج و داخل بناست. تمایز بین دو فضای بیرون به بهترین شکل و انتقال افراد از یک فضا به فضای دیگر در بعد مردم واری جای می گیرد. در طراحی خانه های سنتی، مشخص شدن جنسیت مراجع از طریق قرارگیری دو کوبه با صداهای متفاوت بهم (مردان به نام کوبه- کلون سمت چپ) و زیر (زنانه به نام حلقه- کلون سمت راست) است که این مسئله اهمیت محرمیت و حریم بوده است. (بمانیان، غلامی رستم و رحمت پناه، ۱۳۸۹)

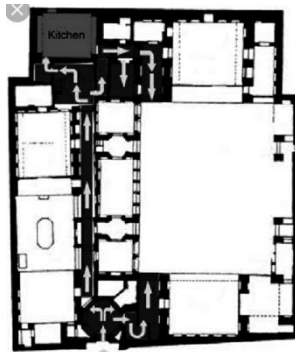
نحوه قرارگیری درهای ورودی خانه ها با اصول حفظ حریم خصوصی زندگی سازگار بوده و تضمین می کند که هیچ تجاوزی به حریم خصوصی صورت نمی گیرد. همچنین پس از درد نیز توسط هشتی یا راهرو از نفوذ بصری به درون خانه جلوگیری می شود.

نمودار ۵: سلسله مراتب رعایت حریم در ورودی خانه رسولیان یزد (تحلیل: نگارندگان)

۴-۱-۲. دالان ورودی دو حیاط اصلی:

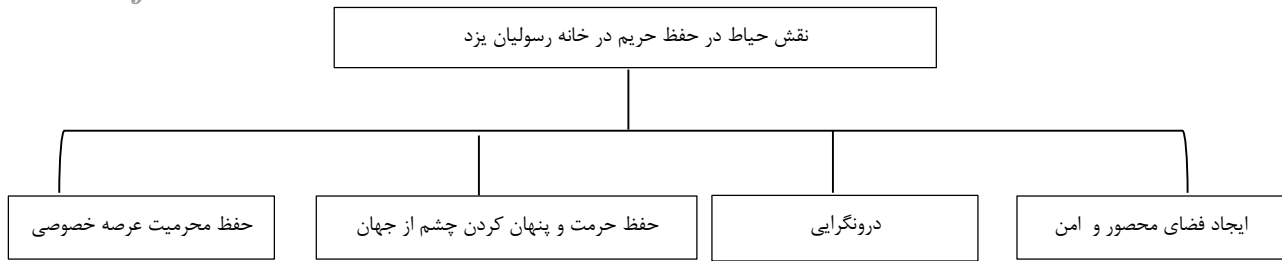
این خانه از دو حیاط اصلی اندرونی (حیاط بزرگ تر) و حیاط بیرونی (حیاط کوچک تر) تشکیل شده است، دالانی که بین این دو حیاط وجود دارد دالان ورودی به حیاط اندرونی با پیشی پیش از دالان حیاط بیرونی طراحی شده است. این امر ناشی از اعتقاد به محرمیت و عدم دید مستقیم از ورودی به فضای خصوصی است. همچنین معمار برای کاهش طول دادن حیاط بیرونی (عامل جدا کننده دو حیاط) - از نظر بصری - در دو محل از آن گشودگی ایجاد نموده است که سبب ورود نور به راهرو شده و عامل کشش شخص بیگانه به سمت بیرون می باشد. (بمانیان، رستم پناه و رحمت پناه، ۱۳۸۹)

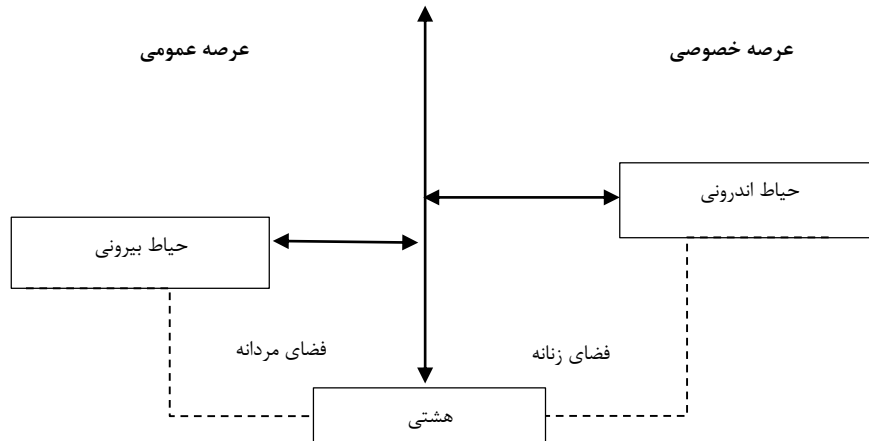
تصویر ۷: تحلیل حرکت از دالان به سمت حیاط از روی پلان منبع: سایت آزاد اینترنتی

۴-۱-۳. حیاط خانه:

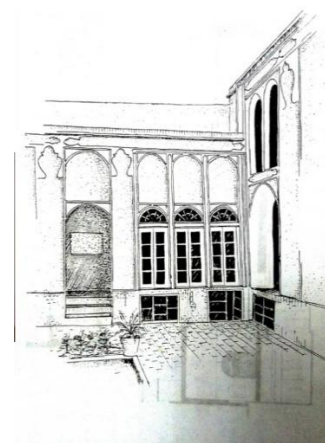
از آنجا که محرمیت داخل خانه به نوعی با نحوه چیدمان فضاها در داخل خانه ارتباط در ارتباط است طراحی پلان خانه های سنتی ایران به گونه ای است که موضوع محرمیت در دو عرصه عمومی و عرصه خصوصی رعایت می شود. (ضرغامی و سادات، ۱۳۹۵، ۱۱۶)

نمودار ۶: نقش حیاط در حریمت خانه رسولیان یزد تحلیل: نگارندگان

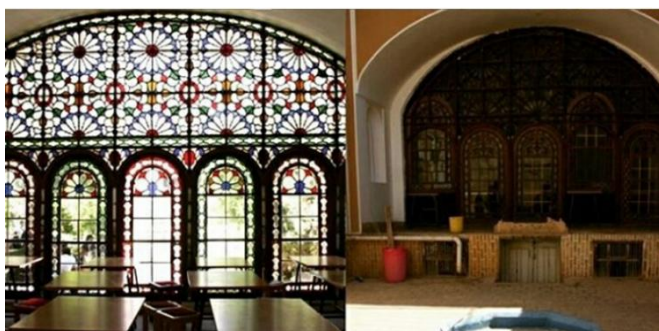
دیاگرام ۱: دیاگرام شماتیک حیاط های بیرونی و اندرونی خانه رسولیان یزد تحلیل نگارندگان

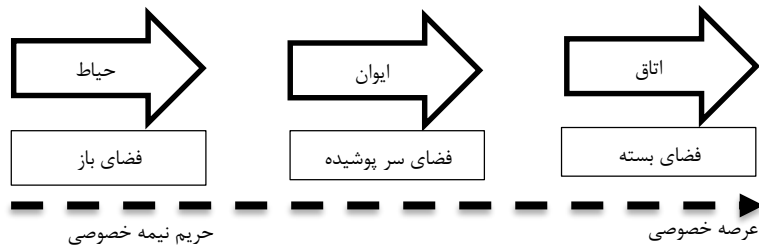
تصویر ۸ و تصویر ۹: حیاط های درونی و بیرونی خانه رسولیان یزد- منبع: سایت آزاد اینترنتی

۴-۱-۴. ایوان و اتاق:

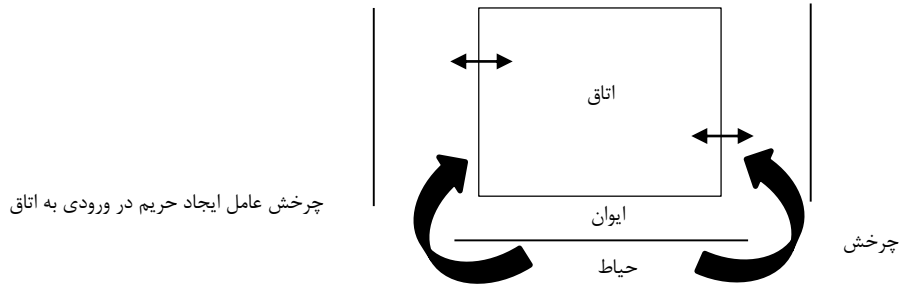
در یک تقسیم بندی کلی، سلسله مراتب فضاهای عمومی خصوصی خانه را می توان این گونه ارائه کرد: فضاهای نیمه عمومی شهری، فضاهای عمومی خاص (هشتی)، فضاهای خصوصی خانوادگی (حیاط) و فضای خصوصی افراد (اتاق)، در خانه های سنتی ایران در برابر افراد غریبه و مهمانان، پوشیدگی درون خانه بسیار هویداست. به گونه ای که خانواده هیچ گاه در معرض دید مهمانان نامحرم قرار نمی گرفتند و فضاهای خصوصی همچون آشپزخانه، سرویس ها و اتاق های استراحت را که معمولاً خانم ها بیشتر از آن استفاده می کردند: به گونه ای طراحی می شدند که در معرض دید عموم نباشند. (غفوریان و همکاران ۱۳۹۶).

تصویر ۱۰ و تصویر ۱۱: اتاق و بالکن در خانه های رسولیان یزد منبع: سایت آزاد اینترنتی

دیاگرام ۲: الگوی ساماندهی فضای اتاق در حفظ حریم خانه رسولیان یزد تحلیل نگارندگان

دیاگرام ۳: دیاگرام شماتیک جلوگیری از دید مستقیم و شکستگی در محور های حرکت با چرخش و ایجاد مفصل بین بیرون و فضای داخل اتاق (تحلیل نگارندگان)

۴-۲. حریم صوتی:

پیامبر اکرم (ص) می فرمایند: "در روز قیامت در گوش کسی که استراق سمع میکند سرب ریخته می شود". (بماینان و امینی ۱۳۹۶، ۱۰۹) در فرهنگ ایرانی اجزای خانه (دیوارها، سقف و طبقات) به گونه ای نیست که صدای ساکنان خانه (به خصوص زنان و دختران) به خیابانها و منازل همجوار برسد این اصل مبتنی بر حدیث نبوی است که بر اساس آن گوش دادن مخفیانه به صحبت های مردم بدون آگاهی آنها حرام و ممنوع است (ضرغامی و سادات، ۱۳۹۵، ۱۱۸). اسلام و فرهنگ اسلامی ایرانی برای حریم خصوصی در خانه اهمیت فوق العاده ای قائل است از این رو در یک خانه با سه منطقه داخلی روبرو هستیم: منطقه مردان، منطقه زنان و خدمات. که از طریق یک محوطه یا حیاط با هم مرتبط می شوند. این ساختار مکانی تضمین گر حفاظت صدا بین این نقاط و نقاط مجاور است علاوه بر این مصالح و مواد ساختمانی عایق و فشرده و همینطور پهنای دیوارها امکان استاندارد بالای عایق را فراهم می کند. (رضایی منش و همکاران، ۱۳۹۱)

تصویر ۱۲: تفکیک منطقه مردانه، منطقه زنانه و منطقه خدمات در خانه رسولیان یزد تحلیل نگارندگان

نتیجه گیری

با توجه به تعاریفی که در باب حریم و محرمیت خانه های سنتی ایران در این مقاله ارائه شد، می توان به اهمیت آن در جامعه معماری پی برد. همان طور که بیان شد: در یک دسته بندی کلی می توان حریم در خانه های سنتی را در دو سطح عمومی و خصوصی تقسیم نمود. اما مهم ترین و وحدت بخش ترین نوع حریم در خانه، حریم خصوصی است که با دو گونه بصری و صوتی بر تمام گونه های خانه های سنتی ایران تاثیر گذاشته است. در این نوشتار سعی شد تا به این پرسش که چگونه حریم در عناصر سازنده معماری سنتی ایران نمود یافته است: پاسخ دهد. در این راستا عناصر سازنده معماری خانه رسولیان یزد بررسی شد و تاثیر محرمیت و حریم در ساختار کلی آن بررسی شد. در نهایت با بررسی این نمونها در این خانه، این نتیجه حاصل شد که تمام عناصر معماری سنتی ایران از لحظه ورود تا لحظه حضور در بنا در تک تک فضاها ارتباط بسیار تنگاتنگی با محرمیت و حفظ حریم خانه برقرار کرده است. برای درک بهتر این عناصر، جدولی ارائه می شود که عناصر را به صورت دسته بندی شده بیان می کند:

جدول ۳: ارتباط عناصر معماری بنا با حریمیت و حفظ حریم خانه رسولیان یزد- منبع: نگارندگان

عناصر معماری	فضای عملکردی	نقش عناصر در حفظ حریم	تصویر
در و ورودی	مکث و عبور	۱. دو کوبه در (زنان و مردان) ۲. عقب نشینی ورودی ۳. فضای بدرقه مهمان و مهمان نوازی ۴. اختلاف سطح بین در و گذر	
هشتی	مکث	۱. رعایت سلسله مراتب ورود ۲. فضای انتظار و گفتگو ۳. ملاقات کوتاه ۴. فضای تقسیم عمومی و خصوصی ۵. پیش فضای ورودی	
دالان	عبور	۱. ورود غیر مستقیم ۲. هدایت به درون	
حیاط	مکث و عبور	۱. رعایت سلسله مراتب ورود ۲. درونگرایی ۳. چرخش با حفظ حریم	
اتاق و ایوان	مکث	۱. دارای مدل عمومی و خصوصی ۲. چرخش غیر مستقیم	

منابع:

۱. الهی قمشه ای، مهدی. (۱۳۸۴). ترجمه قرآن کریم. قم. قرآن کریم
۲. بمانیان، محمدرضا و معصومه امینی. (۱۳۹۶). معماری اجتماعی خانه ایرانی. تهران. نشر اول و آخر.
۳. بمانیان، محمدرضا و همکاران. (۱۳۸۹). عناصر هویت ساز در معماری سنتی خانه های ایرانی: نمونه موردی خانه رسولیان یزد. دوفصلنامه هنر اسلامی. شماره ۱۳. صفحه ۶۸-۵۵.
۴. بمانیان، محمدرضا و مسلم زندی. (۱۳۹۶). مسکن ایرانی و سبک زندگی. انتشارات اول و آخر. تهران.
۵. پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۷۱). آشنایی با معماری اسلامی ایران، تدوین غلامحسین معماریان. انتشارات دانشگاه علم و صنعت. تهران.
۶. حائری مازندرانی، محمدرضا. (۱۳۸۸). خانه، فرهنگ، طبیعت: بررسی معماری ایرانی خانه های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرآیند و معماری معیارهای طراحی خانه. چاپ اول، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری. تهران.
۷. حاجی قاسمی کامبیز. (۱۳۷۸). گنج نامه (خانه های یزد). تهران. دانشگاه شهید بهشتی.
۸. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۸). لغت نامه فارسی. تهران. انتشارات دهخدا.
۹. رضایی منش، علی و ابراهیم لرکی و میثم محمدزاده. (۱۳۹۱). مفهوم خانه مطلوب با نگرشی بر معماری ایرانی و فرهنگ اسلامی. همایش معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی. مشهد. موسسه آموزش عالی خاوران.
۱۰. زرغامی اسماعیل و سید اشرف سادات (۱۳۹۵). شاخصه های معماری ایرانی اسلامی در مجموعه های مسکونی. دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی. تهران.
۱۱. غفوریان، میترا و مینا پی سخن و الهام حساری. (۱۳۹۶). گونه شناسی سازمان فضایی و سلسله مراتب ورود در خانه های ایران با تاکید بر حریمیت. نشریه علمی پژوهشی برنامه ریزی توسعه کالبدی. سال دوم. شماره ۳. صفحه ۱۲۹-۱۴۴.
۱۲. معماری آن، غلامحسین. (۱۳۷۳). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه شناسی درونگرا، انتشارات علم و صنعت و ایران. تهران.
۱۳. معین، محمد. (۱۳۸۵). فرهنگ معین، تهران. امیرکبیر.
۱۴. مفیدی شمیرانی، سید مجید و همکاران. (۱۳۹۵). مسکن اجتماعی: تبلور هویت، فرهنگ و پایداری. انتشارات علم و معمار. تهران.
۱۵. نوایی، کامبیز و کامبیز حاجی قاسمی. (۱۳۹۰). خشت و خیال، انتشارات سروش. تهران.